

Gerontochthonia, Altentötung, lapot – még egyszer

Az öregek intézményes megölésének megszűnéséről szóló
népi elbeszélések további adatai a magyar folklórban

1.

E dolgozat címében három etnológiai szakkifejezés szerepel egymás mellett. Az első a görög, a második a német, a harmadik a szerb népi kultúra irodalmában jelöli azt a jelenséget, amelyet az (alig létező) magyar szakirodalom csak körülményes körülírással nevez meg. Ez a körülményes körülírás szerepel az alcím elején – az öregek intézményes megölése –, ami arra is utal, hogy a kérdésnek ez idáig nem szentelt kellő figyelmet sem a magyar etnológia, sem pedig külön a magyar folklorisztika, amennyiben a jelenség megszűnéséről (megszüntetéséről) megfogalmazódott magyar nyelvű népi elbeszélésekről van szó.

A kérdéskörrel magam 2001-ben kezdtem el foglalkozni¹ egy pár esztendővel korábban előkerült (közzétett) jugoszláviai magyar változat alapján, amely szerb fordításban látott napvilágot 1952-ben.² Utánajárva a problematikának, a gerontoktónia jelenségével, de elsősorban megszűnésének (megszüntetésének) kérdésével foglalkozó magyar és idegen mondaszerű népi elbeszélések áttekintésének és értelmezésének a következő esztendőben (2002) külön tanulmányt szenteltem.³ Ebben a dolgozatban az általam lelt szöveg mellett még két szöveget mutattam be és tárgyaltam.⁴ Akkor tehát összesen három népi elbeszélés volt számomra ismeretes, ami a magyar folklórban a gerontoktónia megszűnését (megszüntetését) fogalmazta meg.

A tanulmányt 2004-ben újra közöltem akkor megjelent tanulmánykötetemben is⁵, s a hozzá írt utólagos jegyzetemben megemlítettem két szerb

¹ Lásd: JUNG 2004a. 34. 48. jegyzet.

² DEGREL 1952.

³ A tanulmány első publikációi: JUNG 2002. és JUNG 2002a.

⁴ HORVÁTH 1971. 52–53. Címe: *A szentbot.* és DOBOS 1986. 75–76. Címe nincs.

⁵ JUNG 2004a.

tanulmányt, ami akkor vált megismerhetővé a kérdéskörrel kapcsolatban.⁶ 2004 júniusában tanulmánykötetem az újdonságok között szerepelt a budapesti ünnepi könyvhéten, ahol magam is ott voltam. Ugyanott találkoztam egy kolozsvári folklorista kollégával, akinek átadtam egy példányt tanulmányköteteméből. A könyvhét forгатagában később még egyszer összefutottam a kolozsvári kollégával, aki közben nyilván belepillantott a tanulmánykötetbe, mert közölte velem, hogy Seres András barcasági kötetében is megjelent egy szövegváltozat⁷, sőt hagyatékában további közöletlen adatok vannak az öregek „lebunkózásával” kapcsolatban. Még ott arra kértem a kollégát, hogy tegye lehetővé számomra a betekintést a közöletlen adatokba. Azt a választ kaptam tőle, hogy utána néz a dolognak, és majd értesít. Utána teltek a hónapok, de válasz nem érkezett. Végül is telefonáltam a kollégának az ügyben, s azt a választ kaptam, hogy a kéziratos adatok Seres András fiának birtokában vannak, ő tehát nem rendelkezik felettük. Keserű szájjal vettem tudomásul, hogy ismét egy megoldhatatlan kérdéssel szembesülök, s úgy gondoltam, hogy kénytelen vagyok napirendre térni a dolog felett, hisz mást nem tehetek. (Ennek a dolgozatnak második részében bemutatásra kerülnek azok a tények, amelyek arra utalnak, hogy számomra ismeretlen és értelmezhetetlen erők azonban nem hagyták annyiban a dolgot, s a Seres András kéziratos hagyatékával kapcsolatos szálak végül is – jóval később – mégsem maradtak elvarratlanul.)

A 2004-es budapesti könyvhétről hazatérve Újvidékre azonnal megkerestem Seres András barcasági kötetét, amelyről már Pesten tudtam, hogy megvan, de dolgozatom írása közben nem vettem kézbe, tehát nem is bukkantam rá a kolléga által jelzett szövegváltozatra. A számomra addig ismeretlen barcasági mondaszöveg, amely akkor (2004) a negyedik magyar szövegváltozattá vált, így hangzik:

„Valamikor régös-régön az vót a szokás, hogy amikor az ember elérte a hatvan esztendő, a templomhoz vitték, s ott egy bottal, a szöntölt bottal fejbe ütték. Azt tartották, hogy az öregbe a pénz már úgyse nő, s az csak azért [!] jó a háznál, ha nincs baj, csinál.

Egyszer egy hatvanesztendő embör – aki még jó erőben érozte magát – nem akart meghalni, s amikor a templomhoz vitték, mögszökött. Kimönt az erdőbe s ott egy barlangban élt, erdei gyümölcscsel és vadakkal.

Ahogy teltek az évök, nehéz idök jöttek a vidékre. Olyan szárazság pusztított, hogy kiszáradt még a fűnek a gyökere is. Egy kicsi fűvet az erdőből arattak, s azt a hátikon hordták ki száradni a külüre. De hát az még addigra se vót elég,

⁶ Ugyanott: 209–210. Ezek: BARJAKTAROVIC 1999. és RADENKOVIĆ 2003.

⁷ SERES 1984. 62–63. No 37. A szöveg jegyzete: 490., Mondák 37.

amíg lehavazott. Mindönki vágta, adta a marháit, csak ne lássa éhön pusztulni. Egy feketehalmi mészáros több marhát vásárolt szinte ingyen, s azt ős hitelbe, de a faluvégén möggondolkozott, s visszacsapta. Minek elhajtani, amikor Feketehalomba eleget vehet. Csak hússal nem élhet az embör, kinyér ős köll hozzá, de gabona nem termött. Sokan a hátikon hoztak gabonát ulyan messzüröl, hogy amíg a családból egy mögjárta, addig amit azelőtt hozott, otthon mögötték.

– Hova mönnyünk, mitévök lögyünk? – kérdezték egymástól az embörök.

Egyszer eszibe jut valakinek, hogy mög kéne kérdözni a legöregebb embört, hátha tudna jó tanácsot adni.

– De honnat öregembört?

Eszikbe jut, hogy él még egy az erdön, mög kéne keresni.

Elmönnek az embörök s mögkeresik az öregembört az erdön. Elmondják neki, hogy milyen nehéz üdököt értek. Annyi gabonájik sem termött, amivel kitelejenek, s mind éhön pusztulnak. Az öregember azt mondta:

– Mönjetök haza, s szödjtök le a házaitokról, csüreitökről a zsuppot s még égsyszer csépöljtök ki, met [!] a bő esztendökben, amikor befödötök, hagyatok annyi magot a zsuppba, hogy avval kitelelhetök, s a zsuppszalmával ki tudjátok teletetni az állataitokat.

Az embörök a tanácsot mögfogadták, s így szabadultak mög az éhhaláltól. Az öregembört az erdöröl hazahozták, s azóta sem bántság az öregöt, met [!] nehéz üdökbe jó tanácsot adhat a fiataloknak.⁸

A valóban nagyon érdekes szöveg abba a körbe tartozik, ahová a dolgozatomban bemutatott másik három magyar változat is. A Seres András publikálta változat elemzése dolgozatom első részének végén következik, miután bemutattam a kérdéskör kapcsán végzett további kutatásaimat 2004-től kezdődően.

A barcasági változat megismerése után felcsillant a remény, hogy hátha előkerül (előkerülnek) további szövegek is, s akkor lehet újra hozzálátni a téma megírásához. További változatok valóban előkerültek, de később. Erről is e dolgozat második részében lesz szó. Időközben más folklórtémákhoz gyűjtve az anyagot rengeteg újabb forrást átolvastam, amikor aztán (emlékezetem szerint 2005-ben) előkerült egy magyar nyelven közzétett idegen változat, amely mostani ismereteim szerint az öregek intézményes megölésének megszüntetéséről szóló mondai hagyomány első ismert (és egyben első nyomtatott) magyar nyelvű közlése. Éppen ezért ezen a helyen ezt is fontosnak tartom bemutatni.

Az Egyetemes Philológiai Közöny tizenötödik évfolyamában Bognár Teofil *Egy pár szó a Toldi-mondához* címen izgalmas filológiai nyomozásá-

⁸ Ugyanaz, mint az előző jegyzet.

nak eredményét tette közzé⁹, melyben az *AaTh 921B* besorolású, *A legjobb barát és a legádázabb ellenség* elnevezésű mondatípus nemzetközi változatai két példáját mutatja be mintegy azt szemléltetendő, hogy a Toldi-monda néhány részlete feltehetően az egyetemes motívumkincset mozgó nemzetközileg ismert népielbeszélés-kincs hatására került be Ilosvai Toldiról szóló históriás énekébe. Bognár idézett két példája közül az egyik a *Gesta Romanorum* 124. (CXXIV.) része¹⁰, melynek címe: *Nem kell az asszonynak hinni, mert haragjában ki-jelenti a titkokat*. Bognár az egész szöveget latinul idézi H. Oesterley berlini *Gesta Romanorum*-kiadása alapján, a maga cikkének megjelenésekor (1891) ugyanis még nem jelent meg Katona Lajos azóta legjobbnak tekintett magyar nyelvű *Gesta Romanorum*-kiadása (1900)¹¹, tehát azt a szöveget nem idézhette.¹² Ez a történet igen jó példaszövege az *AaTh 921B* típuszámú mondának.¹³

Dolgozatom témája szempontjából azonban sokkal fontosabb a másodikul idézett történet, melynek közlése előtt Bognár a következőket írja: „Ugyanez a mese előfordul »Delopathos sive de rege et septem sapientibus« című keretes mesegyűjteményben, mely minden művelt nemzet irodalmában feltalálható; a XVI. század magyar irodalmában Ponciánus históriája néven ismerjük. A Delopathosban előforduló mese bővebb, mint az előbbieik.” Ezután mondja el Bognár azt a történetet, amelyben az öregek intézményes megölésének megszűnéséről szóló idegen mondai hagyomány magyarul először szólal meg:

„Ez [a Delopathos – J. K.] elbeszéli, hogy Rómában egy fiatal király uralkodása alatt a várost ellenségek megtámadták és a hosszú ostrom miatt borzasztó éhség támadt. A fiatal uralkodó megparancsolta, hogy az öregeket, mint haszontalan kenyérpusztítókat, minden fiú köteles megölni, ellenkező esetben a fiú halállal bünhődik.

Ki is irtottak Rómában minden öreg embert, egyet kivéve, akit szerető fia, feleségének tudtával egy barlangba rejtett s ott titokban táplálta. Midőn az ellenség eltávozott s az éhség megszűnt, nem lévén a városban bölcs öreg tanácsos, a fiatal király ifjú környezetivel együtt tobzódásba sülyedt, és rossz példájával az egész várost megrontotta. A rejtekben élő öreg ember a város süllyedését nagyon megsajnálván, fiát üdvös tanácsokkal látta el és a királyi udvarba küldte, hogy okkal-móddal az ifjú uralkodót megjavítsa.

⁹ BOGNÁR 1891.

¹⁰ Ugyanott: 970–971.

¹¹ GESTA ROMANORUM 1900.

¹² Ugyanott a magyar fordítás: 350–352.

¹³ A mondatípus monográfiája: BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. (Az *Enzyklopädie des Märchens* számára írt német szöveg horvát változata.)

A fiatal ember ügyes bánásmódja a királyt jobb útra téríti s a király tanácsosává lesz. Az előbbi fiatal tanácsosok élvén a gyanúperrel, hogy ennek atyja él, s az látja el őt bölcs tanácsokkal, veszedelembé akarják őt dönteni s azt indítványozzák a királynak, rendezzen nagy ünnepséget azzal a parancsral, hogy hozza el oda magával mindenki legjobb barátját, leggonoszabb ellenségét, mimusát (bohócát) és leghívebb szolgáját. A fiatal ember megjelentvén atyjának a király parancsát, az átlátott rögtön a szitán s azt mondja, hogy vigye a király elé kutyáját, szamarát, fiát és feleségét. A fiatal ember úgy is tett, de sajátságos kísérete az egész udvar figyelmét felkelte, s a király megparancsolta neki, hogy magyarázza meg neki, miért hozta magával a kutyát, szamarat, fiát és feleségét? A kutya az én legjobb, legragaszkodó barátom, mert távol tartja házamtól ugatásával a tolvajokat, védelmez bárhová megyek, velem örül, velem szomorkodik. A szamar az én leghívebb szolgám, mert minden dolgot zúgolódás nélkül elvégez, soha meg nem csal s kevéssel beéri. Az én fiam az én legmulatságosabb bohócom víg játékaival, utánzásával, nevetséges erőlködéseivel; víg és szomorú, nevet és tűr, nem képmutatásból, mint a többi bohócok, hanem természeténél fogva. Az én feleségem pedig az én legnagyobb ellenségem. Mikor ezt az asszony hallotta, azonnal felkiáltott: Oh te hálátlan ember! Nem szégyelled magadat, hogy engem legnagyobb ellenségednek mondasz, aki beleegyeztem, hogy atyád életben maradjon s őt a barlangban tápláltam! Íme, szólt a fiatal ember, ez az én legnagyobb ellenségem, ki atyámat elárulta s reám is kimondta a halálos ítéletet. De a király bámulván a fiatal ember bölcsességét, meg nem büntette, hanem atyjával együtt megjutalmazta s nagy tisztességre emelte.”¹⁴

Bognár Teofil cikkének írásakor a *Ponciánus históriája* című „keretes mesegyűjtemény” modern kiadása még nem volt publikus, ez majd csak pár esztendő múlva (1898) válik hozzáférhetővé a kutatás számára¹⁵, Bognár azonban – mint föntebb láthattuk – tudott róla. Az idézett kibővített történetet azonban nem tartalmazza sem az eredeti publikáció, sem pedig a később megjelent néhány Ponciánus-kiadás. A 19. század végén a kutatók, köztük az első bécsi kiadást (1573) közrebocsátó Heinrich Gusztáv is úgy vélték, hogy a későbbi kiadások a bécsi kiadás változatai. Majd csak Waldapfel József veti fel 1937-ben¹⁶, hogy a későbbi kiadások nem latin eredetiből készült fordítások, mint a bécsi kiadás, hanem valószínűleg német forrásból készült átdolgozások, s az átdolgozó személye Heltai Gáspár

¹⁴ BOGNÁR 1891. 971–972.

¹⁵ HEINRICH 1898.

¹⁶ WALDAPFEL 1937.

lehetett. Heltai Gáspár neve alatt a Ponciánus-történet csak jóval később jelent meg Nemeskürty István további kutatásainak és forrásfeltáró tevékenységének eredményeképpen.¹⁷ Sem az egyik változat, sem a másik nem készült azonban a Delopathos néven emlegetett változat alapján, amelyet a kutatás 1200 előttre helyez¹⁸, hanem a későbbi változatok alapján. (Mindkét magyar fordítás-átdolgozás latin, illetve német eredetijét feltárta a kutatás.) Ily módon nem vagyunk abban a helyzetben, hogy akár 16. századi magyar nyelven, akár 17. századin ízlelhessük a gerontoktónia fentebb bemutatott népköltészeti lecsapódásának szövegét.

Egyébként érdemes megemlíteni, hogy a Delopathosban megőrzött és Bognár Teofil által magyarra fordított (dolgozatomban főntebb teljes egészében idézett) elbeszélésnek, amely mint láthattuk, egybeötvözi az *AaTh 921B* (*A legjobb barát és a legádázabb ellenség*) katalógusszámú népi elbeszélés motívumait az *AaTh 981* (*Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) katalógusszámú szövegtípussal¹⁹, kitűnő, az élő folklórhagyományból gyűjtött szerb nyelvű változatát tette közzé Veselin Čajkanović nevezetes szerb népielbeszélés-gyűjteményében, 1927-ben.²⁰ A két szöveg közti minimális eltérés (az öreg nem egy barlangban, hanem pincében rejtegeti fia, a király sokkal nagyobb számú feladat megoldását írja elő stb.) az élő néphagyomány szövegalkító természetével magyarázható, valamint a két szöveg közötti félezer esztendő meghaladó időbeli távval.

Ha most e dolgozat első részének vége felé elgondolkozunk azon, hogy a Seres András közölte szövegváltozat miként illeszkedik a magam első gerontoktónia-tanulmányában felsorolt (és bemutatott) általam addig ismert három mondaszöveghez, a következőket lehet megállapítani:

Seres változata legközelebb a Horváth István közölte szöveghez²¹ áll, annak bevezető részében is azt olvassuk, hogy régi szokás szerint az öregeket hatvanéves korukban „szentbottal” ütötték agyon, a szentbotos változatok egyébként ez idáig csupán Erdélyből ismertek. A másik fontos (illetőleg: legfontosabb) hozadéka Seres változatának, hogy szépen illeszkedik mindhárom (általam 2004-ig megismert) magyar változathoz: mind a négy némi eltéréssel a „zsúptetős” változatot reprezentálja, amelynek idegen változatait a magam első dolgozatában bemutatam. Seres András változata, valamint a Bognár Teofil által publikált (a Delopathosból fordí-

¹⁷ HELTAI 1976.

¹⁸ BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. 95–96.

¹⁹ Maja Bošković-Stulli természetesen számon tartja a két típus összefonódását is a Delopathosban: BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. 95–97.

²⁰ ČAJKANOVIC 1927. 338–340. No 103. (Címe magyarul: *Ki az ember legnagyobb ellensége?*)

²¹ HORVÁTH 1971. 52.

tott) magyar nyelvű szövegeken kívül 2004-ben további magyar (vagy magyar nyelvű) adalékok nem álltak rendelkezésemre az öregek intézményes megölésének megszűnéséről (megszüntetéséről) szóló mondai hagyomány kapcsán.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kérdéskör kapcsán felbukkanó vagy irodalmi utalások alapján megismerhető további közlemények nem keltették fel érdeklődésemet. Ebben az időszakban ismertem meg egy szerb nyelvű közleményt, amelynek szerzője áttekintést adott az újjörög szakirodalom gerontoktóniával kapcsolatos megnyilatkozásairól, és szerb fordításban közölte a vonatkozó gyűjtött szövegeket is.²² A közlemény kezdetben népszokásként beszél az öregek intézményes megöléséről szóló hagyományról, később már ennél szkeptikusabban fogalmaz, s felteszi a kérdést, hogy a gerontoktónia az emlékezetben fennmaradt valóság-e, vagy csupán a képzelet terméke.²³ Az újjörög szóhagyományból feljegyzett szövegváltozatok (összesen tíz) néhány kivétellel pár mondatos közlés (elsősorban helynévmagyarázó hagyományt jelentenek), mondaszerű szöveg alig akad köztük. Motívumgazdagságuk tekintetében ezek a szövegek meg sem közelítik a páratlanul gazdag délszláv szövegek színvonalát, sőt az eddig ismert négy magyar változatát sem. Ezek közül bemutatok egyet Georgiosz Megasz mindenütt hivatkozott, 1932-ben közzétett Gerontoktonia című dolgozatából:

„Régen az emberek 150 évig éltek. Ezért amikor betöltötték 60. évüket, zsákba tették őket és felvitték a magas hegyekbe, de úgy nézték, hogy minél magasabbra vigyék őket, nehogy visszajöjjenek és ezáltal elkerüljék a halált. Így elérkezett egy öregnek a napja is. »Apám« – mondta neki a fia – »elérkezett a megtisztulás [a gerontoktónia – J. K.] ideje.« »Mutatok neked egy rövidebb utat, mert ahogy te engemet ma, úgy fognak téged is egy szép napon a te gyerekeid.« [Mondta az öreg – J. K.] Akkor a fiú elrejtette az öreget egy barlangba, hogy a többiek ne tudják meg, hogy él. Aki ismeri a tisztességet, meg fogja érteni. Az öreg időnként tanácsokkal látta el fiát, hogy mit tegyen vagy mit ne tegyen. Az emberek azt mondogatták: »Ez [a fiú – J. K.] nem érte még el az érett kort, mégis úgy beszél, mintha hatvanéves lenne.« És megfenyegették, hátha megtudnák, hol van az apja. »Ha megtaláljuk megkövezzük a fiával együtt.« Viszont a tanácsok, amelyeket az öreg a fiának adott, mindenkinek hasznára váltak. Az öreg emlékezetének jeleként be lett tiltva az öldöklés. Attól kezdve többé nem ölték meg az öregeket.»²⁴

²² ĐORĐEVIĆ 1998.

²³ Ugyanott: 131.

²⁴ Ugyanott: 134. No 6.

Ljubinko Radenković 2003-ban nagy áttekintést tett közzé, amelyben az öregek megöléséről szóló szláv mondákat elemzi sokféle szempontból.²⁵ Az eddigi (2004-es évvel bezárólag) négy magyar mondaszöveg szempontjából fontos az a megállapítása, amelyet a „megmentő tanács” motívuma kapcsán ír a vonatkozó szláv mondákról. „Az elveszett/visszaszerzett mag motívuma a legszélesebb körben elterjedt és megtalálható a szláv népek mindhárom csoportja esetében.”²⁶ Láthattuk, hogy mind a négy magyar változatban ugyanerre a motívumra helyeződik a legnagyobb hangsúly, amiből az a következtetés vonható le, hogy a magyar változatok ennek a csoportnak a párhuzamai. Ezután Radenković tartalmi összefoglalását adja a vonatkozó szláv mondaszövegeknek, amelynek lényege, hogy az elrejtett (a meg nem ölt) öreg apa tanácsa alapján jutott hozzá újra a lakosság a vetőmaghoz, s ezáltal megmenekült az országlakosság az éhhaláltól. Ennek alapján az emberek (vagy az uralkodó) rájön, hogy az öregek tapasztalata és tanácsai nélkül nincs fennmaradás, tehát lemondanak a haszontalannak tartott öregek intézményes elpusztításáról (vagy az uralkodó rendeli el az öregek megölésének megszüntetését). Külön összegezi azokat az eljárásokat, amelyeknek alapján az emberek vetőmaghoz jutnak, ezek közül a régi zsúpfedelek leszedése és újracsépelése a szerző szerint (pontosan adatolva) az Ukrajnában, Fehéroroszországban, Oroszországban, Lengyelországban és Szlovéniában gyűjtött mondaváltozatokra jellemző.²⁷ (Mint láthattuk, a magyar változatok is ezt fogalmazzák meg, vagy ehhez nagyon közeliek.)

2.

2005 őszén a legnagyobb meglepetésemre képeslap érkezett címemre Japánból. Meglepetésem még nagyobb volt, amikor az üzenetet is elolvastam a hátlapon. Az aláíró Seres Bálint arról értesített, hogy olvasta az interneten a *Mióta tisztelik az öregeket?* című tanulmányomat, „amiből kitűnik, hogy a magyar kutatás milyen keveset tud erről a mondáról”. Aztán azt írta, hogy maga is évek óta gyűjti az adatokat és „kutakodok”, „mert nálam van az 1992-ben elhunyt Seres András Székelyföldön gyűjtött és kéziratban maradt mondagyűjtése. Számos monda arról, hogy

²⁵ RADENKOVIĆ 2003.

²⁶ Ugyanott: 227.

²⁷ RADENKOVIĆ 2003. 228. Érthetetlen, hogy az idézett szerző nem utal az eddig ismert egyetlen szerb és egyetlen horvát változatra, amelyeket szövegszerűen is bemutatam dolgozatomban. A szerb változat magyarra fordítva: JUNG 2004a. 27., a horvát változat magyar szövege: JUNG 2004a. 28. Mindkét helyen az eredeti szövegek pontos adataival. A szlovén változat, amelyre Radenković utal, sajnos kiadatlan adattári szöveg a SAZU Néprajzi Intézetében, Ljubljánában.

mióta nem ölik meg az öregeket”. Végül közölte, hogy szeretné velem felvenni a kapcsolatot. Közlendője keltezetlen, a bélyegeken látható postai bélyegző dátuma: 2005. IX. 03. (Az évszám azonban bizonytalan; lehet esetleg 2006 is!)

Felderengett bennem, hogy az aláíró Seres Bálint nyilvánvalóan Seres András fia lehet, akit a közöletlen gyűjtések birtokosaként említett Pesten a kolozsvári folklorista kolléga. Az Európa és Japán közti távolság miatt a hagyományos levelezés nem mutatkozott célszerűnek, ezért a képeslap írója az internetes kapcsolatteremtést indítványozta. Ilyen címem nincs, a kommunikációnak ezt a formáját nem gyakorolom, ezért csak jó sokára határoztam el magam arra, hogy mégis így válaszolok neki. Mint kinyomatott elektronikus levelezésünkől látom, 2006 decemberében írtam neki először, s ő is ebben a formában írt nekem újra. (Ezért tűnik valószínűnek, hogy a képeslap 2006 őszén érkezett hozzám, nem pedig 2005-ben, mert bár mindenre késedelmesen válaszolok, egy esztendőért talán mégsem vártam a válasszal.) Az elektronikus levelezés átnyúlt 2007-be is, amelynek lényege az, hogy Seres Bálint maga is tájékozódni próbált a kérdésben, s apja kéziratban maradt vonatkozó gyűjtéseihez kommentárokat is írt, sőt az egész anyag (a szövegek és a kommentárok) közlését is megkísérelte Magyarországon, de az végül is meghiúsult.

Az egyik levelemben arról értesítettem, hogy a közlés nálunk megoldható lenne, ha elküldené a szövegeket és az ő kommentárjait. Arra is kértem, hogy a gyűjtésben lévő román nyelvű szövegeket (mert Seres András hagyatékában ilyenek is fennmaradtak a téma kapcsán) fordítsa le magyarra, hogy azokat is közölhessük. Seres Bálint utolsó elektronikus levele 2007 februárjának végén érkezett, amelyben közölte, hogy elfoglaltsága miatt azonnal nem tudja küldeni az anyagot, de amint ideje engedi, elküldi. Levelezésünk ezzel megszakadt. Szomorúan állapíthattam meg, hogy Seres András kéziratban maradt vonatkozó gyűjtéseit ezúttal sem ismerhettem meg.

Tavaly, 2011 őszén, küldeményt hozott a posta Romániából. A küldeményben Seres Bálint levele és egy kiadvány lapult. Ez a levél is keltezetlen, akárcsak az évekkorábban Japánból küldött képeslap; ezúttal is a postabélyegző dátuma nyújtott segítséget, amely szerint a küldeményt 2011. október 11-én adták postára Sepsiszentgyörgyön. A levélből megtudtam, hogy „közel egy éve, hogy megjelent a Szenteltbot című tanulmány, amiről már korábban írtam Önnek”. Azt is közölte velem a levélíró, hogy időközben hazaköltöztek Japánból, s örül annak, hogy egyáltalán megjelent (a tanulmány), „pedig utólag látom már, hogy sok javítani-, pótolnivaló lett volna benne”. Itt újabb adatokat említ, amelyek utólag kerül-

tek elő Udvarhely vidékéről. („Ott úgy mondják, hogy aki elérte a 60 évet, annak a kapuján bedobták a szenteltbotot.”)

A küldeményben lelt kiadvány (*Seres András: Szenteltbot. Napkút kiadó, Napút-füzetek 49, Budapest, évjelölés nélkül*) egy alig húszlapos nyomtatott füzet, benne egy cím nélküli és szerző nélküli bevezető szöveg (1–11. p.), bibliográfia (12. p.), valamint egy 40. számozott szöveget tartalmazó rész (13–20. p.), amelynek címe: *A magyar nyelvterületről előkerült mondák, töredékek, szólások, közmondások gyűjtési idő szerint sorolva*. E szöveganyag legnagyobb része a Seres András hagyatékában lelt, eddig kiadatlan gyűjtést tartalmazza. (A kiadvánnyal kapcsolatos kommentárjaimat később fogom kifejteni.) Seres Bálint levelében még néhány adalék szerepel, amit érdemes megismerni, mivel apjával, Seres Andrással kapcsolatos.

Közli, hogy szándéka szerint a kiadványt apja, Seres András születésének 75. évfordulója esztendejében (2010) szerette volna kiadni, de az áttolódott 2011-re. Továbbá: „Végül az történt, hogy mivel megvolt a gyűjtés [Seres András kéziratban maradt gyűjtéséről van szó – J. K.], de nem volt melléje semmilyen magyarázat, írtam egy dolgozatot.” Azt is közli, hogy Magyarországon egy kiadóba be voltak adva „édesapámnak kéziratai, amik a halála miatt nem jelentek meg”. Ezeket kérésére visszakapta a kiadótól. Továbbá: „És megdöbbenően láttam, hogy a kéziratok között volt az a tanulmány is, amit Seres András írt ezelőtt kb. húsz évvel a szenteltbotról. Így ez most is kéziratban maradt.” Ebből tehát világosan következik, hogy a Seres András neve alatt megjelent *Szenteltbot* című kiadvány bevezető (eligazító) tanulmányának szerzője nem Seres András, hanem Seres Bálint. Mivel Seres András tanulmánya, amelyet (akkor még közöletlen) gyűjtéseéhez írt, előkerült, az egész kérdéskör és magyar folklórkutatás szempontjából kívánatos lenne, ha ez a tanulmány valahol megjelenne, hogy lássuk, mit gondolt az egész kérdéstről akkor Seres András. (1984-ben megjelent barcasági kötetében az abban közölt mondaszöveg jegyzetében mindössze Horváth István magyarórdi változatára és a hasonló ottani szokásra utal.)²⁸

Mindezek előrebocsátása után, ha kézbe vesszük a tárgyalt kiadványt, első lépésként szükségesnek mutatkozik pontos (kiegészített) könyvészeti leírását adni. Ez pedig a következő lehet: *Seres András [és Seres Bálint]: Szenteltbot. [A bevezető tanulmányt írta, a példaszövegeket közölt forrásokból egybegyűjtötte és Seres András hagyatékából közzétette, valamint a román szövegeket fordította Seres Bálint.] Napkút Kiadó, Budapest. Napút-füzetek 49. [2011]* Ezeknek az adatoknak birtokában lehet tehát a továbbiakban használni ezt a kiadványt.

Ami magának a kiadványnak a tartalmát illeti, annak kapcsán (mint sok tekintetben érintett) az alábbiakat lehet megállapítani.

1. Ami a Seres Bálint által közölt negyven (sorszámozott) folklórszöveget illeti (13–20. p.), azok közül a magam tanulmányában már közzétett három szöveg (Saját közlésem²⁹, Horváth István³⁰ és Dobos Ilona szövege³¹) mellett újra közli Seres András barcasági változatát³², ugyanannak hagyatékából egy román nyelvű szöveget és egy sereg általában néhány mondatos szöveget, melyek többsége a hiedelemközlés, néha a memorát szintjét éri el. Ezek között mindössze egy van, amely az öregek intézményes megőlésének megszűnéséről (megszüntetéséről) megfogalmazott mondatípust reprezentálja. A többi szöveg a magam dolgozata megfogalmazott célkitűzéseinek szempontjából indifferens, hisz az öregek szenteltbottal történő megőlésének egykori valós gyakorlatát látszik igazolni. (A magam dolgozatában a gerontoktónia „társadalmi népszokását” igazolható valós cselekményként a legnagyobb szépséggel említettem, a kérdéskör számos kutatójával összehangban.) A magam dolgozatában tárgyalt mondatípus (az *AaTh* 981, *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) „zsúptetős” verziója igen szűkszavú változatának vehető Seres András hagyatékából a 24. számú szöveg, amely így hangzik:

„Régen, mikor az ember elérte a 60 évet, szembottal ütötték fejbe a község-háza körül. Odavezették s ott vót egy ember. Akkor sok hiányok voltak a tudásokba, mezőkön. De üdős ember nem volt. Egy ember megmaradt. Egyszer csak nem lett gabona. Ő azt mondta:

– Vessetek ide meg oda, hogy legyen sok gabonátok, pityókát es ültessetek.

*Az emberek megfogadták. Aztán volt minden. Azóta hagyják életben az öregeket.”*³³

(Meg kell még említeni a 10. számú román szöveget is, ami úgyszintén ennek a mondatípusnak a változata, de nem a „zsúptetős” verziót reprezentálja. Ugyancsak az ortodoxiából származó újjörög változata Georgiosz Megasz gyűjtéséből szerb fordításban olvasható Jovanka Đorđević közleményében.)³⁴

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a magam dolgozata a gerontoktónia mondai lecsapódásával foglalkozott a magyar folklórban, s ennek fényében vettem górcső alá Seres András hátrahagyott szövegeit.

²⁹ DEGREL 1952., nálam: JUNG 2004a. 19–20.

³⁰ HORVÁTH 1971. 52., nálam: JUNG 2004a. 35.

³¹ DOBOS 1986. 75–76., nálam: JUNG 2004a. 36.

³² SERES 1984. 62–63.

³³ SERES [és SERES] [2011]. 17. No 24.

³⁴ ĐORĐEVIĆ 1998. 135. No 8.

Ami Seres Bálintnak a kiadványhoz írt bevezető dolgozatát illeti (1–12. p.), annak kapcsán a következőket kívánom megjegyezni. Számomra igen megtisztelő, amit a dolgozat legelején ír: „Az *Ethnographia* 2002. 1–2. számában Jung Károly egy különösen érdekes mondatípust (AaTh 981) ismertet, melynek magyar nyelvű változatairól keveset tudunk. Annak ellenére, hogy korábban már több magyar változatát ismertették, ez az írás az első, mely érdemben foglalkozik a monda nemzetközi összefüggéseivel és a magyar folklórirodalomban elfoglalt helyével. Bőséges délszláv irodalmat idéz és próbálja a magyar variánsokat is egymással összevetni.”³⁵ Észrevételei is vannak, ami a tudományos párbeszéd tekintetében – ha valóban tudományos párbeszédről van szó – fontos és elengedhetetlen. Ezt írja: „Ennek ellenére azt gondolom, hogy adatai hiányosak, mert a felhasznált irodalmat nézve kissé egyoldalúnak látszik az az irány, melyet írásában meghatároz a szöveg nemzetközi összefüggéseinek kutatására, nem tud román változatokról, nem ismeri például a Seres András által 1984-ben közölt szöveget, és természetesen nem tud a kéziratban őrzött változatokról, töredékekről sem. Mivel az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő, számomra elkerülhetetlennek látszik román variánsokkal való összehasonlítása is.”³⁶

Kommentárom az eddig idézettek kapcsán:

1. Tanulmányom első megjelenése (első közlései: *Híd* 66[2002] No 6. június, 771–792. és *Ethnographia* 113[2002] No 1–2. 1–21.) előtt a mondatípust, illetve „több magyar változatát” nem ismertették, mindössze Dobos Ilona fűzött némi kommentárt az általam jelzett könyvében a Horváth István közölt változat (melyet Dobos Ilona botránys formában közölt újra) és a maga által hallott és közölt változathoz.³⁷ E két változat mellett dolgozatom közlésekor (és újraközlésekor) még az általam közölt torontálvásárhelyi eredetű vajdasági (szerb nyelven közzétett) változat volt csak ismert számomra.

2. A román változatokról valóban nem tudtam, nem tudok ma sem többet, mint amennyit ezekről Seres Bálint az itt tárgyalt kiadvány lapjain elárul. A nemzetközi mesekatalógus mindössze egyetlen román változatra utal (lelőhely-megjelölés nélkül), annak típuszámát is 910F^{*}-ként jelölve meg.

3. A Seres András által 1984-ben közölt változatot csak utólag ismerem meg, miként arról ennek a dolgozatnak első részében beszámoltam,

³⁵ SERES [és SERES] [2011]. 1.

³⁶ Ugyanott.

³⁷ Lásd: DOBOS 1986.

s hallottam (az idézett kolozsvári folklorista kolléga szóbeli közlése alapján) kéziratban maradt gyűjtéseiről is, melynek megismerésére kísérletet tettem, miként arról ugyancsak beszámoltam dolgozatom első részében. Ezek között azonban nincsenek az általam tárgyalt mondatípusnak magyar „változatai”, mindössze egy vérszegény szöveg, melyet főntebb teljes egészében idéztem, valamint egy román változat, mely nem a „zsúptetős” verzió reprezentánsa.

4. Hogy mennyiben „egyoldalú az az irány, melyet a szöveg [feltehetően az általam tárgyalt mondatípusra gondol Seres Bálint] nemzetközi kutatására meghatározok”, az megítélés kérdése. Emlékeztetek arra, hogy a „bőséges délszláv irodalom” mellett német irodalomra is hivatkozom (Paudler, Moser-Rath), valamint a horvát Gavazzi dolgozatára (mely eredetileg angolul jelent meg), s a magam elképzeléseit a délszláv források mellett ezeknek adatai felhasználásával fogalmaztam meg. Eddig még nem hallottam róla, s nem is olvastam, hogy a magyar folklorisztika a magam dolgozatában (2002) foglaltakat megcáfolta volna. Az viszont igaz, hogy a kérdéskört eddigi ismereteim szerint dolgozatom többszöri közzététele (!) után is mindössze Seres Bálint méltatta figyelmére, amiért hálás vagyok.

5. Seres Bálintnak az a kijelentése, hogy „az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő”, lapsus calaminek vehető, hisz maga is idézi az általam közzétett torontálvásárhelyi változatot, amely eddigi ismereteink szerint az elsőül feljegyzett (1951) magyar adatközlőtől származó (de közlésekor szerbre fordítva publikált) magyar változata az általam tárgyalt mondatípusnak. Ebből következően a mondatípus nem csupán Erdélyben lehetett ismert, hanem a magyar nyelvterületen szélesebb körben, csak nem figyelt fel rá a kutatás gyűjtés közben, és nem jegyezte fel. (Legalábbis eddig további változatokról nincs tudomásom.)

Seres Bálint az itt kommentált füzethez írt bevezető dolgozatában a továbbiakban azt fejtegeti, hogy nem lehetett tudomásom Seres András további vonatkozó szövegeiről, amelyek kéziratban maradtak. Mint láthatta az olvasó, ezekről a kéziratban maradt gyűjtésekről tudomásom volt, sőt megismerésükre is kísérletet tettem, ami aztán nem sikerült. (Ezt viszont Seres Bálint nem tudhatta.) Ebben a szövegrészben viszont – úgy tűnik – S. B. elég pontosan körülírta Seres András gerontoktóniával kapcsolatos gyűjtéseinek lényegét: elmondja, hogy évtizede őrizget egy „szenteltbot” feliratú borítékot, „melyben mondákat, töredékeket és szólásokat gyűjtött össze [S. A.] egy a székely hagyományban fennmaradt, »szenteltbot«-nak nevezett kivégzőeszköz *mítoszáról*”.³⁸ Azt is elmondja S. B., hogy a borí-

³⁸ SERES [és SERES] [2011]. 1. Az idézet utolsó szavának kiemelése tőlem.

tékban egy néhány oldalas dolgozat töredékét találta, melynek az eleje és a vége hiányzott. Hogy S. A. ebben a töredékben mit írt, nem tudjuk, ezt csak S. B. láthatta, s a benne írtakat felhasználhatta bevezető szövegének megírásakor. (Mint fentebb beszámoltam róla, S. B. leveléből tudom, hogy S. A. gyűjtéseire írt kísérőtanulmánya végül is előkerült – egy megnevezetlen kiadónál lappangott Magyarországon – ezt azonban S. B. már az itt tárgyalt füzet megjelenése után vehette kézbe. Mint fentebb már utaltam rá, nagyon üdvös lenne, ha a folklorista közvélemény is megismerkedhetne ezzel a tanulmánnyal – a miheztartás végett.)

A bevezető dolgozatról megtudjuk továbbá, hogy ezután kezdte a téma foglalkoztatni a szerzőt, s a magyar (szak)irodalomban nem talált szinte semmit, míg aztán egy japán szerzőnél (Nishizawa) és Dobos Ilonánál talált rá, míg végül kezébe kerültek az én dolgozataim. Az utóbbi kapcsán azt kell megjegyeznem, hogy a gerontoktóniáról ez ideig egyetlen tanulmányt publikáltam; az S. B. által említettek *egyazon szöveget jelentenek*, a második a kötetbeli közlésre vonatkozik.³⁹

S ha már Seres Bálint (szak)irodalom-használatával kapcsolatos részről tartunk, engedjék meg ennek nyomán is némi kommentár.

1. Ami a tárgyalt füzet *Bibliográfia* című részét illeti, annak kapcsán megjegyzendő a miheztartás végett. Az abban felsorolt magyar nyelvű irodalom *mérvadó* műveit már felsoroltam (és használtam) a magam dolgozatának megírásakor és közzétételekor. Ezek: *Benedek Katalin* mesekatalógusa (1984); *Dobos Ilona* könyve (1986); *Horváth István* könyve (1971); *Ljubinko Radenković* fontos tanulmányát (2003) pontosan leírtam és bemutattam 2004-ben megjelent könyvemben, ahol a gerontoktóniáról írott dolgozatom harmadik (!) közlése megjelent, s hozzá pótlólagos adatokat közöltem.⁴⁰ Ezeket a műveket tehát nem kellett újra felfedezni a kérdéskör kapcsán.

2. Néhány megjegyzés S. B. forráshasználatával kapcsolatban. Ami a fentebb említett Radenković tanulmányának (*Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture*) magyar nyelvű címét illeti, azt már pontos fordításban megadtam előbb említett könyvemben: *Szláv mondák az öregek megőléséről a kultúra kontextusában*.⁴¹ Az S. B. által adott cím: *Az idősek megőléséről szláv legenda kulturális kontextusa* tehát nem pontos és részben félrevezető. Továbbá: a tanulmány a *Zbornik MS za slavistiku* című újvidéki folyóiratban jelent meg, tehát semmi köze a SANU (Szerb Tudo-

³⁹ Lásd: JUNG 2002., JUNG 2002a. és JUNG 2004a.

⁴⁰ JUNG 2004. 209–210.

⁴¹ Ugyanott.

mányos és Művészeti Akadémia) Balkanológiai Intézetéhez (Balkanološki institut SANU, Beograd), ahogy S. B. írja.

3. A *Bibliográfia* említ egy Đuro Frankovic nevű szerzőt és tanulmányát. Ennek kapcsán is a pontosítás: Itt Đuro Franković (Frankovics György) magyarországi horvát folkloristáról van szó, akinek tanulmánya címét (*Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata*) maga a szerző adta meg magyarul (is): *A magyarországi horvát balladák mitopoetikai és egyéb képe*.⁴² A Seres Bálint által adott cím: *A mitopoétika képi ereje a magyarországi horvátok balladájában* tehát pontatlan és téves. A Frankovićra való hivatkozás (DURO 1997. 111–139.) a füzet 5. lapján tehát minden tekintetben téves, annál is inkább, mert ott néhány mondatos idézet szerepel Franković dolgozatának magyar nyelvű rezüméjéből; a kérdés kapcsán egyébként (amely csak marginális eleme a tanulmánynak), magában a főszövegben az alábbiakat írja: a *Nezabvalna dica (A hálátlan gyerekek)* című bajai horvát ballada elemzése során elmondja, hogy az anyósát menye az erdőbe küldte fakérget gyűjteni, hogy az életben maradjon. Az öregasszonyt egy ismeretlen dalia találja meg az erdőben hét év múlva, s varázseszközöket ad neki. Az öregasszony hazatér, de közben családtagjai kővé váltak. Az öregasszony a varázseszközökkel életre kelti őket. Ezután szó szerint idézem Frankovićot (magyar fordításban): „Egyébként bennünket jobban érdekelne az a motívum, hogy a menyecske miért küldte el anyósát az erdőbe. Nem arról van szó talán, hogy a családban elfogyott az élelem? Itt arra gondolhatunk, hogy valami hasonló gyakorlatról van szó, mint az eszkimóknál és a japánoknál, ahol az unoka az élelem hiánya miatt nagyanyját az erdőbe, a hegyre vagy a fagyos semmibe kísérte ki, ahonnan az öregasszony számára nem volt visszatérés, amit az teljesen normális jelenségnek tartott saját tágabban értelmezett közösségével együtt. (Hasonló szokás ismert a balkáni népeknél, ahol *az öregek megölésének* nevezik.) Erről említés történik egy közöletlen Dráva menti horvát elbeszélésben is. Egy idő után a kimerült öregemberekkel kapcsolatos ilyen viszonyulás bűnné vált a közösség szempontjából, ami büntetést vont maga után az ismeretlen dalia részéről, tehát a mi esetünkben feltételezhetjük, hogy hasonlóról van szó.”⁴³ (Sajnos, Franković nem nevezi meg eszkimó és japán forrásait, a Balkán említésénél pedig Milovan Gavazzi általam is idézett tanulmányára hivatkozik [GAVAZZI 1978], ahol a horvát etnológus a jelzett szokással kapcsolatban erős kétségeinek is kifejezést ad. Zavaró az a tény is, hogy Franković jelen időben említi a „szokást” a balkáni népeknél. A jelen idejű

⁴² Lásd: FRANKOVIĆ 1997.

⁴³ Ugyanott: 119–120.

– sőt közelmúlti – említés képtelenségével kapcsolatban már írtam első tanulmányomban. Ami pedig az idézetben említett közöletlen horvát elbeszélést illeti, annak kapcsán tudni kell, hogy a „*pripovijetka*” [Franković eredeti horvát szövegében] ugyan valóban *elbeszélésként* fordítható magyarra, de jelentése *mese* vagy *monda* is lehet, bár az utóbbit az újabb horvát szakirodalom a „*predaja*”, a szerb szakirodalom pedig „*predanje*” szóval jelöli. Biztosra vehető tehát, hogy a „*neobjavljena pripovijetka podravskih Hrvata*” jelentése *Dráva menti horvát mondaként* fordítható. Franković idézett szövegrészletének zárórésze pedig [véleményem szerint] arra utalhat, hogy a közöletlen mondában az öregek megölésének megszűnéséről [megszüntetéséről] szóló mondatípus magyarországi horvát változata lapanghat. Ha ez valóban így van, az nagy nyeresége lenne a kelet-közép-európai folklorzisztikának, hisz ezzel újabb fontos variánsát ismerhetnénk meg az általam tárgyalt mondatípusnak. Legjobb tudomásom szerint a jelzett szöveg máig közöletlen, Franković tanulmánya pedig, amelyben említés történik róla, 1997-ben jelent meg!

4. A tárgyalt füzet bevezető dolgozatában hivatkozás történik egy szerzőre (ZELENYIN 1980)⁴⁴, ilyen szerző és műve (melyik?) azonban az irodalomjegyzékben nem fordul elő. Korrekcióra szorul továbbá még egy adat: Seres Bálint „a vendek (németországi szlávok)”⁴⁵ közt 1580 körül megforduló egyik urat idézi Karl Haupt *Sagenbuch der Lausitz* című mondagyűjteményre hivatkozva. Attól tartok, hogy ismét lapsus calamiról van szó. A lausitzi (tehát németországi) szlávokat aligha lehet vendeknek nevezni, mint teszi S. B., tekintettel arra, hogy a vendek a Mura mellékén élő szlovén nyelvű népcsoportot jelentik, s tagjai napjainkban Magyarországon és a Szlovén Köztársaságban élnek. A lausitzi szlávok régen elfogadott magyar nyelvű elnevezése a *lausitzi szorbok*, németül: Lausitzer Sorben, tehát a két szláv népcsoportot (a vendeket és szorbokat) kár és nem is szükséges sem összetéveszteni, sem pedig összemosni. Egyébként a szorbokhoz kötött gerontoktónia sem győzött meg arról, hogy a kapcsolódó folklór hagyomány az öregek egykori valós kivégzésének tényét jelenti. Amit erről ír S. B., nem idézetként közli, tehát nem a könyvből (Haupt) kiemelt konkrétum.

5. Arra is fel kell hívni az Olvasó figyelmét, hogy S. B. további ismétlésekbe bonyolódik. Amikor tanulmányomban (mindhárom közlésében) azon gondolkodtam, hogy az általam tárgyalt mondatípus (*az AaTh 981., Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) műfajilag vajon a

⁴⁴ SERES [és SERES] [2011]. 7.

⁴⁵ Ugyanott: 6.

mese, a monda vagy a példázat kategóriájába sorolható-e, végkövetkeztetésül az alábbiakat írtam le: „Úgy vélem tehát, hogy az AaTh 981 típusszámú magyar és idegen népi elbeszélő szövegek eredetmagyarázó mondanaként értelmezhetőek, egy (hipotetikus) kegyetlen társadalmi gyakorlat megszűnésének eredetét magyarázzák, s korántsem azt bizonyítják vagy dokumentálják, hogy a szövegtípust ismerő közösségben valaha is élt az öregek megölésének hagyománya. Tehát egy virtuális folklórvalóság körébe tartoznak.”⁴⁶ S. B. bevezető dolgozatának elején a következőket írja: „Végül is azt hiszem, hogy részben meseszerű, részben példázatszerű mitikus elemeket is magába foglaló eredetmagyarázó mondának (egyébként Seres András is a mondák közé sorolta [SERES uo.]) vehetjük, ami arra figyelmeztet, hogy miért kell tisztelni az öregeket.”⁴⁷ (Emlékeztetőül: a gerontoktóniáról szóló dolgozatom címe: *Mióta tisztelik az öregeket?*)

6. Dolgozatomban elmondtam, hogy a kérdésen töprengve (hogy a nemzetközi mesekatalógus nem tud a tárgyalt típus, az AaTh 981 magyar változatairól, s a magyar mesekatalógus sem, még a típust sem jelöli) szétnéztem a típusbokr lehetséges magyar típusai és szövegei között, s az alaptípus mellett bemutattam még három altípust, ami a tárgyalt alaptípus közeli változata. Ily módon megemlítettem az *AaTh 980A (A fél takaró)*, az *AaTh 980B (Az öreg ember és a vályú)* és az *AaTh 980C (A hajánál fogva húzott apa)* típusokat, s megállapítottam, hogy melyiknek van magyar változata, s ezeket jegyzi-e a nemzetközi mesekatalógus, illetve Berze Nagy János katalógusa. E vizsgálatnak az volt az eredménye, hogy a jelzett katalógusok vagy ismerik a típust vagy nem, ismerik a magyar változatokat vagy nem.⁴⁸ E vizsgálat konklúziójaként a következőket írtam: „Mind ezeknek a típusoknak (magyar) változataiban ha ugyan nem is az öregek megöléséről vagy e szokás megszüntetéséről van szó, de az öregemberek iránti kegyetlen magatartásról, legalábbis egy családon belül, s minden változatban (a 16. századiban is!) a kegyetlen fi rádöbben cselekedetének gyalázatos voltára, és apját újra kitüntető figyelemben részesíti.”⁴⁹ Érdekes módon Seres Bálint a tárgyalt füzethez írt bevezető dolgozatában ugyanezeket a mondatípusokat, valamint az általam tárgyalt típust (AaTh 981) veszi sorra és tárgyalja a típusbokr keretében, azzal a különbséggel, hogy az egyes típusok tartalmi kivonatát (szüzséjét) részletesen leírja, s közli, hogy változatai mely nép (ország) folklórában bukkannak fel. Ezeket az

⁴⁶ JUNG 2004a. 37.

⁴⁷ SERES [és SERES] [2011]. 2.

⁴⁸ JUNG 2004a. 31–32.

⁴⁹ Ugyanott.

adatokat a nemzetközi mesekatalógus tartalmazza, ott bárki megtalálhatja őket, ha kedve van hozzá. Az általam is bemutatott négy mondatípus mellett S. B. még egyet felsorol (*AaTh 980D [Az étel varangyosbékává válva a hálátlan fiú arcába ugrik]*), ennek azonban nincsenek magyar változatai, tehát magam nem foglalkoztam vele. S megemlíti az *AaTh 1535 (A gazdag és a szegény paraszt)* típust, ott azonban az általa jelzett szüzsé nem található. Az elmondottakból is az következik, hogy S. B. ismét ugyanazt ismétli meg, amit már tanulmányomban megtalálhat az olvasó.

Az itt tárgyalt bevezető dolgozatban ez is olvasható: „Lehetséges, hogy a magyar zsúptetős változat létrejötté éppen azzal a hiedelemmel való kontaminálódásának köszönhető, hogy az állatok új esztendő első napjának éjszakáján megszólalnak. Egymás között elbeszélik, hogy a zsúptetőben még elég mag van, amit ha újra kicsépelnének, lenne vetőmag.”⁵⁰ Az idézett mondattal kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy tanulmányomban idéztem azt a magyarózdai szövegpéldát, amelyben éppen a megszólaló állatok fedik fel az elrejtőzve figyelő gazda előtt, hogy a zsúptetőben még elég sok szem található.⁵¹ Az idézett hiedelemmondához fűzött kommentárjaimban elmondtam elképzeléseimet az *AaTh 981* mondatípus és a hiedelemmonda lehetséges összefüggései kapcsán.⁵² S. B. tehát lényegében ugyanazt mondja el, vagyis ismét a már korábban (mások által) leírtakat ismétli meg.

Az itt kommentált kiadvány bevezető dolgozatában Seres Bálint több ízben szememre hányja, hogy nem ismerem az általam tárgyalt mondatípus román változatait. Ez valóban így van, de ő, aki megismerhette a román változatokat, mindössze kettőt idézett dolgozatában, ezek közül csupán az egyik tekinthető a magyar változatok közvetlen párhuzamának.⁵³ Gondolom, ha több ilyen előfordulna a román népköltési gyűjteményekben, azokat is idézte volna vagy legalább utalt volna rájuk. Ebből kifolyólag nem tekinthető indokoltnak az az elképzelése, amit az alább idézendő mondatában kifejt: „A magyar nyelvű változatok a nyelvterület keleti régiójához kapcsolódnak. Ezért számolni kell esetleg egy román közvetítéssel. Mint láttuk, a délszláv adatok elég távol állnak az erdélyiektől.”⁵⁴

E mondatok kapcsán kommentárom a következő:

1. S. B. egyszer már leírta: „...az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő.” Másutt pedig ugyanezt így variálta: „Az *AaTh 981* magyar változa-

⁵⁰ SERES [és SERES] [2011]. 9.

⁵¹ JUNG 2004a. 33.

⁵² Ugyanott: 33–34.

⁵³ SERES [és SERES] [2011]. 10–11.

⁵⁴ Ugyanott.

tainak zöme Erdélyből ismeretes.” Mindebből az a helyes, hogy a tanulmányomban (2002 és 2004a) ismertetett és közzétett (addig megismert) változatok közül kettő származik Erdélyből. Az általam felfedezett és magyar fordításban közzétett torontálvásárhelyi változat a tanulmányomban kifejtett feltevésem szerint eredetét tekintve valószínűleg ugyancsak Erdély felé mutat, *de az csak feltevés*. Az utóbb (2004-ben) megismert barcasági változat, valamint az itt tárgyalt füzetben megjelent Seres András hagyatékából származó (egyébként igen gyenge) változat pedig úgyszintén erdélyi eredetű. Tehát a ma ismert öt magyar változat közül négy a bizonyíthatóan erdélyi, az ötödik pedig *valószínűleg* csupán arrafelé mutat.

2. Mit jelent az, hogy „a délszláv adatok elég távol állnak az erdélyiek-től.”? Ha arra gondol S. B., hogy az erdélyi (és torontálvásárhelyi) magyar változatoknak nincsenek délszláv párhuzamai, akkor a tévedés esete forog fenn. Tanulmányomban ugyanis szövegszerűen (magyar fordításban) idéztem azt a két délszláv változatot, egy szerb eredetűt és egy horvát eredetűt, mindkettő az *AaTh 981, Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* jó változata. Ha délszláv adatok földrajzi távolságára gondol, azt jelezni kellett volna.

3. Hogy „egy román közvetítéssel” kell-e számolni, az megítélés kérdése. Az S. B. által bemutatott egyetlen román változat annak bizonyítéka, hogy a mondatípus a román folklórban is felbukkant, de hogy szélesebb körben is elterjedt lett volna, az ugyanúgy feltevés, mint a magyar változatok nagyobb mértékű elterjedése Erdélyen kívül (leszámítva a torontálvásárhelyi magyar eredetű változatot).

4. Az előbbiekből mondottakból következően nem látok okot arra, hogy változtassak azon a hipotézisemen, melyben ezt írtam: „...nem nehéz elképzelni a szövegátdorlás közbülső tartományát az orosz gabonatermő terület felé. Ez a virtuális közbülső tartomány pedig Erdély...”⁵⁵ Az a tény, hogy az általam tárgyalt mondatípus „zsúptetős” verziója a román folklórban is felbukkant (igaz, eddig csupán egy szöveg képében), az a fentebb mondottakat nem zárja ki. Hátha az erdélyi cigányság folklórájában is megvan, csupán eddig nem tudtunk róla?

Zárva végül az eddig elemzett és kommentált kiadványt, el lehet gondolkodni azon is, hogy a tanulmányomban ismertetett kérdéskör kapcsán hozott-e valami újat, eddig ismeretlent, amit a magam vizsgálatai és feltevései nem vettek észre?

Meglátásom szerint a kiadvány legfontosabb hozadéka, hogy hozzáférhetővé tette Seres András hátrahagyott gyűjtéséből a gerontoktóniával

⁵⁵ JUNG 2004a. 38.

kapcsolatos apró hiedelemközléseket, s azt az egyetlen szöveget, amely egyfelől gyarapította az öregek intézményes megőlésének megszűnésével (megszüntetésével) foglalkozó mondai hagyományt. Ezzel a szöveggel ebben a pillanatban ötre gyarapodott az *AaTh* 981, *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* típuszámú szövegek magyar változatainak száma. A többi szöveg azoknak a hiedelmeknek számát gyarapítja, amelyek az öregek legalizált kivégzésének történelmi valóságát, pontosabban: annak illúzióját fogalmazzák meg az adatközlők szavaival. Sokkal jobb lett volna, ha Seres Bálint, Seres András fia várt volna még egy keveset, s ezt a gyűjtést apja ezekkel kapcsolatban megszóvegezett kísérőtanulmányával együtt tette volna közzé. (A vonatkozó tanulmány előkerüléséről ennek a dolgozatnak megfelelő részében, Seres Bálintra hivatkozva beszámoltam.)

Mindenképpen méltánylandó Seres Bálint törekvése, hogy apja nála lévő vonatkozó gyűjtését végül is közzétette, hogy azonban nem éppen egyértelmű formában, arról ebben a dolgozatban beszámoltam. Sokkal jobb lett volna, ha a hátrahagyott szövegeket az a Keszeg Vilmos folklorkutató tette volna közzé, aki egyébként Seres András barcasági kötetét is sajtó alá rendezte 1984-ben.⁵⁶ Ezek azonban már az erdélyi magyar folklorisztika belügyei, amelyhez hozzászólni nem tisztem.

Hogy Seres Bálint bevezető dolgozata, amelyet apja hátrahagyott gyűjtéséhez írt, mit tett hozzá a kérdésről eddig írtakhoz a magyar folklorisztikában, azt a fentebbiekben igyekeztem részletesen kommentálni. Úgy vélem: nem véletlen, hogy dolgozatát nem írta alá, hanem apja neve alatt adta ki. A dolgozatának irodalomjegyzékében felsorolt magyar szerzők (Balassa Iván, Ortutay Gyula, Nagy Olga, Nyirő József, Szabó T. Attila, Teleki Domokos) a kérdéskör megvilágításához nem tesznek hozzá semmit. (A mérvadó szerzőkről és vonatkozó munkáikról fentebb már nyilatkoztam.) Egyébként azoknak a magyar és idegen szépíróknak számát, akik műveikben az öregek módszeres elpusztításáról mint valós történelmi tényről írnak vagy nyilatkoznak, magam is tovább gyarapíthatnám, hisz a kérdéskörrel írt tanulmányom olvasói közt volt olyan is, aki fejemre olvasta ezeket, nyilván valamiféle hajdani kegyetlen társadalmi gyakorlat valóságának illúziójától vezérelve.

Végül: érdeklődéssel várom a Seres András neve alatt kiadott gyűjtés és bevezető dolgozat kapcsán a folkloristák véleményét!

Irodalom

BARJAKTAROVIĆ, Mirko

- 1999 Još o ubijanju starih ljudi (uopšte i kod nas). *Glasnik Etnografskog instituta SANU, Knjiga XLVIII (1999) 51–71.*

BOGNÁR Teofil

- 1891 Egy pár szó a Toldi-mondához. *Egyetemes Philologiai Közlöny 15(1891) 969–972.*

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

- 1991 Priča o najboljem prijatelju i najgorem dušmaninu. (Arne/Thompson 921B). In: *M. B.-S.: Pjesme, priče, fantastika. Zagreb, 1991. 93–107.*

ČAJKANOVIĆ, Veselin

- 1927 *Srpske narodne pripovetke.* Knjiga 1. Uredio V. Č. SEZb, Tom XLI. Beograd

DEGREL, Stevan

- 1952 Narodno predanje kod Mađara u Debeljači o ubijanju starih ljudi. *Rad vojvođanskih muzeja 1(1952). 13.*

DOBOS Ilona

- 1986 Emlékezések és mondák az öregek kényszerű haláláról. In: *D. I.: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 70–78.*

DORĐEVIĆ, Jovanka

- 1998 Novogrčka predanja o ubijanju staraca. *Raskovnik 24(1998) No 91–92. 127–137.*

FRANKOVIĆ, Đuro

- 1997 Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj No 4(1997). 111–139.*

GAVAZZI, Milovan

- 1978 Tradicija ubijanja starih ljudi. Prolegomena obnovljenom metodičkom pristupu ovome problemu. In: *M. G.: Vrela i sudbine narodnih tradicija. Zagreb, 1978. 220–225.*

GESTA ROMANORUM

- 1900 *Gesta Romanorum.* Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Régi Magyar Könyvtár 18. Budapest

HEINRICH Gusztáv

- 1898 *Poncianus historiája.* Bécs 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár 5. Budapest

HELTAI Gáspár

- 1976 *Ponciánus császár históriája.* Nemeskürty István gondozásában és tanulmányával. Budapest

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdi toronyalja*. Írói falurajz. Kolozsvár

JUNG Károly

2002 Mióta tisztelik az öregeket? Az öreg(ember)ek megölésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában. *Híd* 66(2002) No 6. 771–792.

2002a Mióta tisztelik az öregeket? *Etnographia* 113(2002) No 1–2. 1–21.

2004 *Elbeszélés és éneklés*. Újabb magyar és egybeveto magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék

2004a Mióta tisztelik az öregeket? In: *JUNG 2004. 19–42. és 209–210.*

MNK 4

1984 *Magyar népmesekatalógus 4. A magyar novellamesék típusai* (AaTh 850–999). Összeállította és a bevezetőt írta Benedek Katalin. Budapest

RADENKOVIĆ, Ljubinko

2003 Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture. *Zbornik MS za slavistiku* No 63(2003). 217–236.

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Bukarest

SERES András [és SERES Bálint]

[2011] *Szenteltbot*. [A bevezető tanulmányt írta, a példaszövegeket közölt forrásokból egybegyűjtötte és Seres András hagyatékából közzétette, valamint a román szövegeket fordította Seres Bálint] Napút-füzetek 49. Budapest

WALDAPFEL József

1937 A magyar Ponciánus. In: *W. J.: Irodalmi tanulmányok, Budapest, 1957. 72–92.*